

Doç. Dr.
Abdulaziz KARDAŞVan Yüzüncü Yıl Üniversitesi
a.kardas@yyu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3343-2745>

Eser Geçmişi / Article Past: Başvuruda bulundu. / Applied 21/09/2022 Kabul edildi. / Accepted 29/09/2022

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1178085>

Araştırma Makalesi

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Bayındırlık, İktisadî ve Sosyal Gelişmelerle Van (1923-1960)

Van With Public Works, Economic And Social Developments
(1923-1960)

Öz

Van, sahip olduğu coğrafi özellikler ve askeri-stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok medeniyetin dikkatini çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde de önemini koruyan Van, I. Dünya Savaşı yıllarında çıkan Ermeni İsyanları ve ardından gerçekleşen Rus işgali şehrin tahrip olmasına yol açmıştır. Savaş sonrasında muhaceretten dönenler ve evleri tahrip olanlar eski şehirde barınacak bir yer bulamadıkları için gölden 7-8 km uzaklıkta daha az tahrip edilmiş olan bağ ve bahçelik alanlara yerleşmek suretiyle yeni Van şehrini meydana getirmişlerdi.

Van, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni devletin vilâyetleri arasında yer almıştı. Bu dönemde yeni devletin kuruluş felsefesi çerçevesinde vilayetlerin bayındırlık, iktisadi, sosyal, kültürel gibi alanlardaki sorunları giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı yıllarında yakılıp yıkılan Van'ın yeniden kalkındırılması için çalışmalara başlanmıştır. Vilâyetin en temel sorunları arasında yer alan ulaşım ve taşımacılık alanında yeni adımlar atılmıştır. Karayolu ve köprü alanında çalışmalar yapılmış, bunun yanında ulaşım ve taşımacılıkta önemli rol oynayan Van Gölü İşletme İdaresi'nin çalışmaları planlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bunların yanında demiryolunun Van'a ulaştırılması ve hava ulaşımı için havaalanının açılması ve seferlerin planlanmasına gayret edilmiştir. Ulaşım ve taşımacılığın yanında şehrin tarım alanında gelişmesini sağlamak amacıyla sulama kanalları yapılmıştır. Şehrin içme suyu sorunu çözmek amacıyla yeni çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde ayrıca şehrin aydınlatılması ve sanayinin gelişmesinde önemli rol oynayacak elektrik santrallerinin yapılmasına başlanmıştır.

Söz konusu çalışmaların yanında Van'da kalkınmayı sağlayacak nüfusun artırılması için göç-iskân politikası uygulanmıştır. Van'a gelen göçmenler İskele Köyü ve Edremit civarında iskân edilmiştir. Hükümet, Van mimarisine de örnek olabilecek devlet daireleri ve göçmen

ATIF: KARDAŞ Abdulaziz, "Bayındırlık, İktisadî ve Sosyal Gelişmelerle Van (1923-1960)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (910-934)

CITE: KARDAŞ Abdulaziz, "Van With Public Works, Economic And Social Developments (1923-1960)", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (910-934)

evleri inşa etmiştir. Ancak dönem içerisinde meydana gelen depremlerin yol açtığı yıkım, devletin bayındırlık alanındaki faaliyetlerini yok etmiştir.

Van'ın eğitim ve kültür alanlarında gelişmesini sağlamak amacıyla ilköğretimde yeni okullar açılmıştır. Orta ve yükseköğretimde de sanat okulları, Ernis Köy Enstitüsü ve Doğu Üniversitesi gibi kurumların açılması ve faaliyetlerinin yoğunlaştırılmasına çalışılmıştır. Van'da sağlık sorunlarının çözülmesi amacıyla yeni kurumlar açılmış ve bu dönemde yaşanan salgın hastalıklarla mücadele edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van, Bayındırlık, Eğitim, Kültür, İktisat.

Abstract

Van has attracted the attention of many civilizations throughout history due to its geographical features and military-strategic location. Maintaining its importance in the last period of the Ottoman Empire, Van, the Armenian Revolts that broke out during the First World War and the Russian occupation that followed, caused the destruction of the city. After the war, those who returned from immigration and their houses were destroyed, because they could not find a shelter in the old city, they formed the new city of Van by settling in less damaged vineyards and gardens 7-8 km away from the lake.

With the proclamation of the Republic, Van was among the provinces of the new state. In this period, within the framework of the founding philosophy of the new state, the problems of the provinces in areas such as public works, economic, social and cultural were tried to be resolved. In this context, works have been started for the re-development of Van, which was burned and destroyed during the First World War. New steps have been taken in the field of transportation and transportation, which is among the most fundamental problems of the province. Works have been carried out in the field of highway and bridge, besides, the works of the Van Lake Operation Administration, which plays an important role in transportation and transportation, have been tried to be planned. In addition to these, efforts were made to bring the railway to Van and to open the airport for air transportation and to plan the flights. In addition to transportation and transportation, irrigation channels were built in order to ensure the development of the city in the field of agriculture. New studies have been carried out in order to solve the drinking water problem of the city. In this period, the construction of power plants, which will play an important role in the illumination of the city and the development of the industry, has begun.

In addition to these studies, a migration-resettlement policy has been implemented in order to increase the population that will ensure development in Van. Immigrants who came to Van were settled around Iskele Village and Edremit. The government has built government offices and immigrant houses that can serve as examples of Van architecture. However, the destruction caused by the earthquakes that occurred during the period destroyed the state's activities in the field of public works.

In order to ensure the development of Van in the fields of education and culture, new schools were opened in primary education. In secondary and higher education, efforts were made to open institutions such as art schools, Ernis Village Institute and Eastern University

and intensify their activities. In order to solve health problems in Van, new institutions were opened and epidemics were fought in this period.

Keywords: Van, Public Works, Education, Culture, Economics.

Giriş

Doğu Anadolu'nun önemli şehirlerinden olan Van, oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Tarih boyunca Urartu, Med, Pers, Sasani, Roma, Bizans, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve son olarak Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Geçen zaman zarfında şehir, kültür ve medeniyet alanında önemli mesafeler kat etmiştir. Osmanlı Dönemi'nde Van, İran Körfezi ve İç Asya ticaret yollarına hükmeden askeri-stratejik konumunun yanı sıra yer üstü ve yer altı kaynaklarının zenginliği açısından da önem arz etmiştir.

Van, oldukça geniş ve kendi ismiyle bilinen bir ovada yer alır. Şahestan denilen asıl şehir kalenin güneyinde sur içinde yer almaktaydı. Kale içinde şehir meydanı, çarşı, dükkânlar, posta ve telgraf ile şehrin muhtelif idari binaları gibi yapılar bulunmaktaydı. Hükûmet konağı, jandarma dairesi, mağazalar ve mesire alanları kale dışında yer alıp, bunlar kalenin merkez kapılarına yakındı. Van bahçeleri şehir surlarından doğudaki Ereğ Dağı'na doğru yaklaşık 8 km uzunluğunda ve 3 km genişliğinde bir alana yayılmaktaydı. Bağlar, bahçeler veya Ermenilerin Aygestan dedikleri şehrin bu bölümünde genellikle konsoloslar, misyonerler ve memurların büyük bir kısmı yaşardı. Buradaki memurların çoğu sadece mesai saatlerinde şehre gitmekteydi.¹ Bu haliyle Van adeta ikiye ayrılmış bir şehir görünümünde idi.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Van Vilâyet merkezi, tarihi kalenin yanında yer almaktaydı. 1897 tarihli Van Vilâyet Salnâmesi'ne göre Van merkez sancağına bağlı Erçek, Tımar ve Havasor nahiyeleri vardı. Ayrıca Gevaş, Şatak, Erciş, Müküs, Karçikan, Bargiri, Adilcevaş ve Mahmudî kazaları ile Hakkârî Sancağı Van'a bağlı merkezlerdi. Söz konusu salnâmede, Van Sancağı'na bağlı merkez kazanın (Erçek, Tımar, Havasor nahiyeleri ile birlikte) nüfusu 63.698 olarak geçmektedir.²

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Van'da huzur ve asayışı bozan önemli olaylar yaşanmıştı. Şark Meselesi ekseninde dış güçler ve Ermeni çetelerinin kışkırtmasıyla 1896'da Van'da bir Ermeni isyanı çıkmış, isyanda şehir tahrip olmuş ve Müslüman ile Ermeni ahâli zarar görmüştü. Ancak Van için asıl yıkım I. Dünya Savaşı sırasında çıkan Ermeni isyanı ve ardından şehrin Ruslar tarafından işgali ile gerçekleşmişti.³ İşgal nedeniyle Van ve çevresinde yaşayan Müslüman halk memleketinden göç etmek zorunda kalmıştı.⁴ Bu durum, Van nüfusunu önemli ölçüde azaltmış, hatta bazı köylerde bir tek hane bile

1 General Mayewsky, *Van, Bitlis Vilâyetleri Askeri İstatistiği*, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1330, s.239-240.

2 *Van Vilâyet Salnâmesi*, Matbaa-ı Vilâyet, 1315, s. 160-184, 204.

3 Abdulaziz Kardaş, "I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Van'ın İşgali ve Kurtuluşu (1915-1918)", *Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:10, Mart 2015, s.176-192.

4 Halil Tufan, "Van'ın Kurtuluşu", *Van Sesi*, 9 Nisan 1949.

kalmamıştı.⁵ Van ve çevresindeki Rus-Ermeni işgali 3 yıl sürmüştü. Türk Ordusu 2 Nisan 1918’de Van’ı işgalden kurtarmıştı. Ancak şehri, tam bir harabe durumunda bulmuştu.⁶

1. Cumhuriyetin 15 Yılında Van (1923–1938)

Van, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni devletin vilâyetleri arasında yer almıştı. Ancak I. Dünya Savaşı’nda Ermeni ve Rus tahribâtına uğrayan şehirde oturulacak ev kalmamıştı. Savaş sonrasında muhaceretten dönenler ve evleri tahrip olanlar eski şehirde barınacak bir yer bulamadıkları için gölden 7-8 km uzaklıkta daha az tahrip edilmiş olan bağ ve bahçelik alanlara yerleşmek suretiyle yeni Van şehrini meydana getirmişlerdi.⁷ Yeni şehir savaş öncesinde Arak (Erek) ve Norşen (Aşağı ve Yukarı Norşin) olarak adlandırılan mahallelerde kurulmuştu.

Cumhuriyet döneminde Van⁸, vilâyet merkezi olan Van Kazası ile Erciş, Başkale, Çatak, Gevaş, Muradiye ve Saray (Mahmudî) kazalarından oluşmuştu. Van Kazası’nın Timar, Havasor, Hoşap, Nordoz nahiyeleri ile 215 köyü bulunmaktaydı.⁹ Van, Cumhuriyetin ilk yıllarına işgal öncesinde sahip olduğu birçok özelliğini kaybetmiş bir şekilde girmişti. Bunların başında tarım, hayvancılık, ticaret, el sanatları alanlarında çalışan nüfus gelmekteydi. 28 Ekim 1927’de yapılan nüfus sayımına göre Van merkez nüfusu 6.981, genel nüfusu ise 75.437 kişiydi.¹⁰ 1935’te yapılan nüfus sayımına göre Van merkez nüfusu 9.402, genel nüfusu da 142.672 kişi olarak tespit edilmişti.¹¹ Cumhuriyet döneminde yapılan ilk iki nüfus sayımında da Van merkez nüfusu 10 binin altında kalmıştı. Bu nedenle Van, söz konusu alanlarda üretim yapabilen insan gücünden mahrum kalmıştı.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, TBMM’de yaptığı konuşmada; “*Van’da ümran faaliyeti başlamıştır. Van bir şehir haline gelmek üzeredir. Van’ın en büyük mahrumiyeti nüfusedir. Nüfus olmayınca tabiidir ki ümran da geç olur*”¹² şeklinde şehrin kalkınması için nüfus yoğunluğuna duyulan ihtiyacı vurgulamıştı. Sınırdaki bulunan Van’da Türk nüfusunun yoğunlaştırılması Cumhuriyet hükümetinin hedefleri arasında yer almıştı. Hükümet ev ve arsaları muhaceretten dönen ve evsiz kalmış muhtaçlara dağıtarak nüfus yoğunluğunu artırmaya çalışmıştı.¹³ Van’da nüfus yoğunluğunu artırmanın bir başka yöntemi de Şeyh Sait İsyanı ile batıya gönderilen aşiretlerin¹⁴ yerine Karadeniz, Kafkas, İran ve Azerbaycan’dan¹⁵

5 ATASE Arşivi, İSH, K. 185, G. No: 142, B. 142-1.

6 Ali Enver Toksoy, “Doğunun Tarihi Beldesi: Van”, *Yarım Ay*, S: 98, 15 Mart 1939, s.18.

7 Asım Kömürcüoğlu, “Van Şehir Planı Raporu”, *Arkitekt*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1945, s.29.

8 Mehmet Özalper, “Kıbrıs Meselesinin Yerel Basına Yansımaları (1950-1960) Vansesi Gazetesi Örneği”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 325-346, s. 330.

9 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ 1928-1929*, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul 1929, s.750.

10 *Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrin-i Evvel 1927*, Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından, Ankara 1927, s.15.

11 *1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*, Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. XVI.

12 *TBMM ZC. IV/9*, İ: 68 (22 Haziran 1932), s. 249.

13 *BCA*, 490.01.730.501.1.

14 *Düstur*, Üçüncü Tertip, C. 8. Devlet Matbaası, Ankara 1946, s. 847-848.

15 *BCA*. 030.18.01.01.2.24.3; *BCA*. 030.18.01.01.3.32.7.

Türk aileler getirip iskân ettirmektir.¹⁶ Bu gaye ile ilk etapta İran'dan Van'ın İskele Köyü'ne getirilen 300'e yakın muhacir, devletin kendilerine yaptırdığı evlere yerleştirilmişti. Daha sonra Küresin¹⁷ ve Bruki aşiretleri ile Ahıska, Bulgaristan ve Kırım'dan gelen ailelere ev ve arsa verilmişti. Van'a gelen ailelerin büyük bir bölümü merkeze bağlı İskele Köyü ile Edremit'e yerleştirilmiş ve onlara bölge mimarisine de örnek olabilecek evler yapılmıştı.¹⁸

Van'da göçmen evlerinin dışında yapılan hükümet konakları, jandarma karakol binaları, belediye daireleri, okul binaları ve halkevleri binaları da yöre mimarisine örnek olduğu gibi devleti temsil eden mimari yapılarıdır.¹⁹ Bu dönemde cadde, park ve sokaklar gibi şehri temsil eden bir nevi bellek konumundaki yapılara uygun isimler seçilmişti. Mesela, Yeni Çarşı da denilen caddeye Cumhuriyet Caddesi, şehrin düşman işgalinden kurtuluş tarihini temsil eden İki Nisan Caddesi gibi isimler verilmişti.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkedeki ulaşım imkânları, ihtiyaçları karşılayamayacak durumdaydı.²⁰ Bu nedenle ulaşım yeni devletin temel sorunları arasında yer almıştı. Ziraat ve ticaretin gelişmesi, yurt müdafaası, kültürel ilerleme ve idari ihtiyaçlar için birçok istikamette yol yapmak gerekmektedir. Bu dönemde Van'ın Erzurum ve batıdaki vilâyetler arasında ulaşımını sağlayan karayolu yapılmıştı.²¹ 1927'de Van vilâyetinde 550 km yol yapılmış, böylece merkez ile kaza ve köyler arasında ulaşım sağlanmaya çalışılmıştı. Ardından Van-Bitlis arasındaki karayolu üzerinde menfez ve köprüler yapılmıştı.²²

Karayolu ve köprü faaliyetlerinin yanında bu dönemde, “*millî vahdet, millî mevcudiyet, millî istiklâl*”²³ ilkeleri çerçevesinde ele alınan ve “*bir karış fazla şimendifer*” parolasıyla yapılmaya başlanan demiryollarının Van'a ulaşacak şekilde doğuya doğru uzatılmasına başlanmıştı.²⁴ Sınırlara ulaşmak, Cumhuriyet hükümetlerinin demiryolu politikalarının temelini oluşturmuştu.²⁵ Bu bağlamda Van ve diğer doğu vilâyetlerinin batıya bağlanması amacıyla Elazığ-Muş-Van hattında yoğun çalışmalar yapılmıştı.²⁶ Bu hat, Van Gölü

16 Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de “Kürt Sorunu” (1924-1938), Ankara 1975, s. 107-108.

17 Ayrıntılı bilgi için bkz, Ferit Yücebaş, “Millî Şuurun Sağlam Bir Vesikası: Küresünni Türkleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 123, S: 242, Eylül-Ekim 2019, s. 73-88.

18 BCA, 030.10.68.451.4.

19 *Güney Doğu, Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 381-382, 318-325.

20 T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlık İşleri Dergisi*, Yıl: 5, S.5, Birinciteşrin 1938, s. 29.

21 BCA. 030.10.6.37.36; TBMM ZC. II/8/1, İ: 44 (22.4.1340/1924), s.1022.

22 BCA. 030.18.01.01.030.51.20.

23 İsmet Paşa'nın 30 Ağustos 1930 tarihli Sivas Konuşması, *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1930; *Demiryollar Mecmuası*, VI/66-70, I. Kanun1930, s. 270-285; Zübeyir Akçadurak, “Cumhuriyet Devrinde Türkiye Demiryolları”, *Demiryollar Dergisi*, XXIV/ 294-296, Haziran 1950, s. 63.

24 Abdulaziz Kardeş, “Bir Karış Fazla Şimendifer” Elazığ-Muş Demiryolunun Yapım Süreci”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S:4, 2019, s.2363.

25 Ali Çetinkaya, Diyarbakır'da gazetecilere yaptığı açıklamada; “Daha şarka doğru mümkün olduğu kadar sürat ve ehemmiyetle hatlarımızı uzatmak gayemizdir. Elaziz'den Van'a ve hududa kadar olan kısmın ilk istikşafını bir fen heyetine yaptırarak. Diyarbakır'dan Van'a kadar olan mesafe Elaziz'den Palu, Çapakçur ve Muş'tan geçmek şartıyla Van'a kadar olan mesafeye hemen müsavi gibidir. Her iki istikametinin umumi, hususi şartları, vaziyetleri vardır.”, *Cumhuriyet*, 25 İkinciteşrin 1935.

26 Hüseyin Kalgay, “Fevzipaşa-Ergani-Diyarbakır Hattı Bakır Yolu”, *Demiryollar Dergisi*, XIV/164-165, 29 İlkteşrin 1938, s. 945.

üzerinden Van-Kotur'a uzatılacak²⁷ ve Türkiye ile İran'ı birbirine bağlayacaktı.²⁸ Böylece demiryolu Van'ın ulaşım sorununu büyük ölçüde çözecek, iktisadî, ticarî ve sosyal alanlarda kalkınmasını sağlayacaktı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında farklı kamu kurumlarına bağlanarak faaliyetlerini sürdüren Van Gölü İşletme İdaresi²⁹ de Van'ın ulaşım ve taşımacılık alanında önemli bir yer tutmaktaydı.³⁰ Van'ın batı ile bağlantısını sağlayan işletmenin emrinde çalışan "Van" ve "Bitlis" gemileri İstanbul Halic'teki tersanede inşa edilmişti.³¹ Bunların dışında "Ahtamar", "Cumhuriyet", "Tuğ" motorları ile "Yayla" dubası da Van Gölü'nde işletme adına çalışan vasıtalar idi. 19 Mart 1934'te işletmenin sahip olduğu bütün işlerin kontrol ve yürütmesi Birinci Umumî Müfettişliğe verilmişti.³² İşletme, iskeleler arasında taşımacılık yapma, iktisadî ve asayiş³³ bakımından önemli görülen yerlere yeni iskeleler kurma, gölde yapılan balıkçılığı geliştirme ve burada inşaat ustaları yetiştirme gibi görevler üstlenmişti.

Bölgede yapılan maden aramalarında, Van'ın Kürzot, Beşparmak, Haraşık ve Amik köylerinde petrol ve Şahmanis'te linyit kömürünün bulunması üzerine farklı tarihlerde verilen imtiyazlarla³⁴ madenlerin işletilmesi için çalışmalar başlatılmıştı.³⁵ Bölgenin ekonomik ve sosyal hayatında önemli gelişmelere kapı aralayacak, çalışmalar devlet adamlarının ilgi ve çabasıyla sürdürülmüştü.³⁶ Ancak II. Dünya Savaşı'na kadar Van'daki petrol ve kömür

-
- 27 BCA. 030.18.01.02.90.19.9; Hattın güzergâhının tespitinden sonra Bitlis Halkevi Başkanı Ziya Gebeloğlu, CHP Bitlis İl Başkanı Arif Özdemir, Belediye Başkanı Suphi Menteş ve Ticaret Odası Başkanı Nezir Özer, Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü'ye bir telgraf çekerek demiryolunun Bitlis'ten geçirilmesini istemişlerdi. (Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-36, F: 8258.
- 28 BCA. 030.10.147.48.10.
- 29 TBMM Kavânin Mecmuası, III/6, TBMM Matbaası, Ankara 1928, s. 396; *Düstur*, Üçüncü Tertip C: 9, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1931, s. 1083; *İdare Dergisi*, Yıl: 1, S: 2, Mayıs 1928, s. 108.
- 30 BCA. 030.18.01.01.15.49.17; BCA. 030.10.170.179.2; BCA. 030.18.01.01.21.61.11; *Düstur*, Üçüncü Tertip, C: 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1934, s. 743-744;
- 31 *Güney Doğu, aynı eser*, s.328-329.
- 32 BCA. 030.18.01.02.43.15.10; *Düstur*, Üçüncü Tertip, C: 15, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1934, s.217.
- 33 TBMM'de 6 Nisan 1935'te yapılan Van Gölü İşletme İdaresi ek bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, İşletmenin Hükümet açısından asayiş değerinin de olduğunu şu sözlerle vurgulamıştı; "Bu yalnız bir münakale ihtiyacı değil, aynı zamanda bir inzibat ve ümran işi ile de münasebettardır. Elimizdeki bu küçük nakliyat vasıtaları olmasaydı, Ağrı üzerindeki eşkıyaların tüfek sesleri elan işitilecekti. Büyük kumandanlarımızın değerli ve yüksek çalışmaları ve ordunun ve halkın büyük fedakârlıklarıyla sona vardiılan şekâvetin tenkilinde bu göl nakliyâtının mühim kıymeti vardır" TBMM ZC. V/2, İ: 11, (6.4.1935), s.19.
- 34 Şahmanis kömürlerinin iyi kalitede olmasının açıklanmasından sonra yöre halkından bazı girişimcileri harekete geçirmişti. Van'da tüccardan Çilingiroğlu Mehmet ve Erciş'ten Şevket Tan, 27 Şubat 1935'te Van Valiliği'ne bir dilekçe vererek, Şahmanis linyit kömür madenini işletmek için ruhsatname talabinde bulunmuşlardı. Yapılan çalışmalarla ilgililere istenilen ruhsatname verilmiş, ancak madende gerekli çalışmalar yapılmayınca ruhsatnâmeleri iptal edilmişti. Böylece madenin işletme imtiyazı 1952'de Van Özel İdaresi'ne verilmişti. BCA, 310.10.65.2553.3461.67; BCA, 310.10.65.2555.3463.67; BCA, 310.10.65.2556.3465.2.
- 35 Detaylı bilgi için bkz: Abdulaziz Kardaş, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Van'da Madencilik Çalışmaları (1900-1980)*, Gazi Kitapevi, Ankara 2017.
- 36 BOA, HR-İM, Dosya No: 164, Gömlek No: 42; Cevat Eyup Taşman, "Van Gölü Civarında Kürzot Petrolü", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1936, S:5,s.41.

yataklarının varlığı bilinmesine rağmen bunlardan istenilen seviyede faydalanılamamıştı.³⁷

Van'da bu dönemde sağlık alanında 15 yataklı memleket hastanesi ile Erciş Kazası'ndaki 5 yataklı bir dispensar hizmet vermekteydi.³⁸ 1929'da Van'da 50 yataklı bir hastanenin inşasına başlanmıştı.³⁹ 1933'te ise 20 yataklı⁴⁰ bir “Doğum ve Çocuk Bakımevi” açılmış⁴¹ ve buradaki çocuk ve kadınların tedavi edilmeleri sağlanmıştı.

Başvekil İsmet İnönü, Temmuz 1935'te Van'da yaptığı tetkiklerde gerek muhacirlerde ve gerekse halktan trahom hastalığına yakalananları görmüş ve bu tehlikeli hastalığı günlüğünde; “*Trahom Şark'ı bitiriyor*”,⁴² şeklinde not etmişti. Van'da trahomun dışında sıtmanın da etkisi büyüktü. Van Gölü'nün Van ve Erciş arasında kalan kısmında göl kenarında yer alan bataklıklar sıtmanın artmasına neden olmuştu. Van merkezinde bir Asker Hastanesi'nin yapımı için harekete geçilmiş ve 1938'de temeli atılmıştı. Ancak inşaat işlerinde müteahhit ve ilgililerin yolsuzluk yapmaları⁴³ nedeniyle hastane bitirilememişti.⁴⁴

Cumhuriyet döneminde ülkenin sosyal ve kültürel gelişmesinde ve cumhuriyetin getirdiği değer ve inkılâpların toplumun geniş kesimlerine ulaştırılmasında önemli görevler üstlenen kurumlardan olan halkevleri açılmıştı.⁴⁵ Bu bağlamda Van Halkevi, 24 Haziran 1932'de hizmet vermeye başlamıştı.⁴⁶ Van Halkevi, uzun ve titiz çalışmalarından sonra “*Van Tarihine Medhal*” isminde bir kitap hazırlamış ve basılması için İstanbul'a göndermişti.⁴⁷ Halkevi, 1935'te kendi bünyesinde kurduğu kütüphaneye kitap sağlamaya çalışmış ve mevcut kitapları da halkın istifadesine sunmuştu.⁴⁸ Van Halkevi bünyesinde açılan okuma salonu⁴⁹ ile halkın okumaya karşı ilgisi artırılmaya çalışılmıştı. Böylece Van'da kitaplık veya kütüphane çalışmalarının ilk örneği halkevi vasıtasıyla gerçekleşmişti. İl Halk Kütüphanesi'nin 1950'de açıldığı göz önüne alındığında, Van Halkevi'nin şehrin kültürüne ve kütüphanenin gelişimine olan katkıları daha iyi anlaşılacaktır.

-
- 37 Bkz. Abdulaziz Kardeş, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Van'da Madencilik Çalışmaları (1900-1980)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2017.
- 38 *1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi, Matbuat Umum Müdüriyeti, İstanbul 1927*, s.1151.
- 39 *BCA. 030.10.69.454.17*.
- 40 *Güney Doğu, aynı eser*, s.380.
- 41 Bilal Ak, “Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri”, *Türkler XVII*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 423.
- 42 İsmet İnönü, *Defterler I (1919-1973)*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.169.
- 43 *BCA. 030.10.8.50.24; TBMM TD. VIII/4, B:46. (19 Şubat 1947)*, s.244-245; *Bugün*, 12 Haziran 1948.
- 44 *Son Posta*, 22 Haziran 1948.
- 45 Abdulaziz Kardeş, *Cumhuriyet Dönemi'nde Van Gölü Havzası'nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s.107; Abdulaziz Kardeş, “Cumhuriyet Döneminde Bir Modernleşme Hareketi Olarak Siirt Halkevleri ve Halkodaları (1934-1951)”, *Turkish Studies*, C:9, S:7, Yaz 2014, s.413.
- 46 Van Halkevi'nin açılış tarihi başka bir arşiv belgesinde 23 Şubat 1932 olarak geçmektedir. (*BCA. 490.01.1005.880.3*.) Ancak Şubat 1932'de ilk açılan 14 Halkevi arasında Van Halkevi'nin yer almaması nedeniyle açılma tarihinin bu belgede geçtiği gibi 24 Haziran 1932 olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz: *BCA. 490.01.1004.876.2*.
- 47 *BCA. 490.01.1004.876.2*.
- 48 *BCA. 490.01.991.835.2*.
- 49 *Yeni Yurd*, 19 Ağustos 1937.

Cumhuriyetle başlayan okullaşmanın ilk örneklerinin görüldüğü merkezlerden biri olan Van'da 1924'te tek derslikli bir ilkokul açılmıştı.⁵⁰ 1925'te Van'da bir ortaokul ve bunun da 121 öğrencisi bulunmaktaydı.⁵¹ Şehirde bulunan bir orta ve üç ilkokul buradaki ihtiyacı karşılamaktan hayli uzaktı. Bu nedenle halk iki ilkokul ve bir lisenin açılmasını istemektedir.⁵²

Cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu'da bir üniversitenin kurulması için de girişimler başlatılmış⁵³ ve Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, 1927'de Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'i incelemeler yapmak üzere Van'a göndermişti. Bu bağlamda mevcut okullar gözden geçirilerek kurulması planlanan üniversitenin altyapısı oluşturulmuş⁵⁴ ve Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'nin açılış konuşmasında, Van Gölü sahillerinde bir üniversitenin kurulması gerektiğini belirtmişti.⁵⁵ Atatürk'ün konuşmasındaki direktifler üzerine,⁵⁶ bakanlıklar kendilerine verilen görevler doğrultusunda çalışmalara başlamışlardı.⁵⁷ Doğu'nun kültür hayatında büyük bir inkişaf yapacak üniversitenin kurulabileceği alanları tetkik etmek amacıyla Kültür Bakanı Saffet Arıkan⁵⁸ ve beraberinde bir heyetle Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş, Ahlat ve Van'da tetkiklerde bulunmuştu.⁵⁹ Arıkan, buradaki tetkiklerden sonra bir rapor hazırlayarak, Atatürk'e ve ilgili makamlara sunmuştu.⁶⁰ Raporda; önce Van veya

-
- 50 Van İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim Tarihi, Van Valiliği Yayını, Van 1999, s. 60, 81, 189.
- 51 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi, Matbuat Umum Müdüriyeti, İstanbul 1927, s.336.
- 52 Son Posta, 18 İkinciteşrin 1934.
- 53 Bkz. Abdulaziz Kardeş, "Demokrat Parti Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları (1950-1958)", *History Studies*, S:6, 2014, s.149-163.
- 54 Cumhuriyetin 75. Yılında Van, Van Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayını, Ankara 1998, s.239-240.
- 55 Atatürk'ün burada kurulacak üniversite ile ilgili sözleri şu şekildeydi; "İşaret ettiğim umdeleri, Türk gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksek okullarımıza düşen başlıca vazifedir. Bunun için memleketi şimdilik üç büyük kültür bölgesi halinde mütalaa ederek; Garp bölgesi için İstanbul Üniversitesi'nde başlanmış olan ıslahat programını daha radikal bir tarzda tatbik ederek Cumhuriyet'e cidden modern bir üniversite kazandırmak; merkez bölgesi için Ankara Üniversitesi'ni az zamanda kurmak lazımdır ve Doğu bölgesi için Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde, her şubeden ilkokullarıyla ve nihayet üniversitesiyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda, şimdiden fiiliyata geçilmelidir. Bu hayırlı teşebbüsün Doğu Vilâyetlerimiz gençliğine bahşedeceği feyiz, Cumhuriyet Hükümeti için ne mutlu bir eser olacaktır". TBMM ZC. V/20, İ: 1, (1.11.1937), s.7.
- 56 TBMM ZC. V/20, İ: 1, (1.11.1937), s.7; Cumhuriyet, 2 İkinciteşrin 1937; Belediyeler Dergisi, Yıl: 3, S: 26-27, Eylül-İlkteşrin 1937, s.11; T.C. Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık İşleri Dergisi, Yıl: 4, S: 7, İlkânun 1937, s.53.
- 57 Cumhuriyet, 5 İkinciteşrin 1937.
- 58 Saffet Arıkan, Van'a hareketinden önce "Riyaseticumhur Umumi Kâtibi Bay Hasan Rıza Soyak"a; "Van Gölü sahillerinde bir üniversite sitesi kurulması hakkında Atatürk'ün yılbaşı nutuklarındaki emirlerinin en kısa bir zamanda realize edilebilmesi için teferruatını yerinde görmek üzere ve Başvekil'in müsaadeleriyle Diyarbakır yolu ile hareket ediyorum. Ankara'ya avdetimde bu sitenin nerede kurulması hakkında emirlerini almak üzere Atatürk'ün kabul iradelerini bekleyeceğim". (Atatürk Arşivi, D. No: 16, K. No: 177, D. No: 11, F. No: 1-1.) şeklinde bir yazı göndermiştir.
- 59 Ayın Tarihi, S: 56, Temmuz 1938, s.27; Ulus, 12 Temmuz 1938.
- 60 Kültür Bakanı Saffet Arıkan'ın hazırladığı rapor, 23 Aralık 1947 tarihinde Ulus'taki Maarif Vekâleti binasında çıkan yangında yanmıştır. (Bitlis, 21 Mart 1956; Hıfzırhman Raşit Öymen, "Yeni Üniversitelerimiz", Eğitim Hareketleri Dergisi, Yıl: 1, S: 3, Mart 1955, s.5.)

Ahlat civarında inşaat merkezlerinin kurulması,⁶¹ yatılı-burslu sistem ile gençlerin lise çağından itibaren alınarak kurulması düşünülen üniversitenin alt yapısının hazırlanması ve çevre vilâyetlerin kültürel örgütlerinin güçlendirilmesi gibi konulara yer verilmişti.⁶² Atatürk, 1 Kasım 1938’de TBMM’yi açış nutkunda, Doğu’da kurulacak üniversitenin yapılan etütlerle tespit edilen esaslar dairesinde Van Gölü civarında kurulması mesaisine hızla ve önemle devam edildiğini belirterek,⁶³ bu alanda yapılan faaliyetleri dile getirmişti.⁶⁴ Ancak Atatürk’ün vefatı, II. Dünya Savaşı’nın başlaması ve uzun savaş yılları bu teşebbüse hareket imkânı vermemişti.

Başvekil İsmet İnönü, Temmuz 1935’te Van’da yaptığı tetkiklerde, “*Van’da yaptığımız bütün iş bir cadde üzerinde birkaç dükkândan ibarettir*”⁶⁵ değerlendirmesini yaparak, sağlam bünyeli iyi bir Van’ın, Doğuda cumhuriyetin önemli bir temeli olacağını ve böyle bir temelin Türk hâkimiyeti için her bakımdan gerekli olduğunu belirtmişti.⁶⁶ Ancak geçen zamana rağmen şehrin yeni yerindeki kuruluşu tamamlanamamıştı. Bunda şehir planlamasının yapılamaması, mali ve teknik yetersizlikler ile halk ve kamu kurumlarının yaşadığı tereddütler etkili olmuştu. Muhaceretten dönenlerin bir kısmının eski şehir yakınında yerleşmeye devam etmesi, Van’ın tekrar eski yerine taşınması ile ilgili halk ve kamu kurumları arasında tartışmaların çıkmasına neden olmuştu.⁶⁷

Şehrin eski yerine taşınıp taşınmayacağı yönündeki tartışmalar ve çalışmalar sürerken Van Valisi Saip Okay, 12 Ekim 1936’da Birinci Umumî Müfettiş Abidin Özmen’e gönderdiği yazıda, Van’ın göl kenarından başlayarak 2000 hektarlık geniş sahada rastgele serpilmiş 1500 kadar toprak ev ile 200 kadar dükkândan ibaret olduğunu ve bu evlerden ancak üç-dört yüz kadarının iki katlı ve üst tarafının harabeler arasına gizlenmiş toprak izbelerinden ibaret olduğunu belirtmiş ve bu sebeple şehrin, şark köylüsünün hayat ve şartları içinde hayvan ahırları ve ağıllarıyla dolu büyük bir köyden başka bir şey olmadığını vurgulamıştı.⁶⁸

Van’ın göl kenarına nakledilmesi konusu Birinci Umumî Müfettiş Abidin Özmen tarafından bir telgrafla Başvekâlet’ten sorulmuştu.⁶⁹ Özmen, başka bir telgrafında da; “*Van*

61 Üniversitenin tam olarak Van Gölü sahillerinin neresinde kurulması gerektiği ile ilgili tartışmalar devam ederken; Dâhiliye Vekâleti, 15 Aralık 1937’de Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen’e bir yazı göndermişti. Gönderilen yazıda Van Gölü sahillerinde kurulması kararlaştırılan üniversitenin yeri kesinleşinceye kadar Van’daki inşaat faaliyetlerinin durdurulması istenmiş ve büyük çaplı inşaatlara girişilmemesi gerektiği vurgulanmıştı. (BCA. 490.01.1795.1277.1.)

62 Atatürk, bu raporun sonuçlarına Büyük Millet Meclisi’ndeki bir konuşmasında; “*Tavsiye ettiğim bu yeni teşebbüslerin eğitmen ve öğretmen ihtiyacını ziyadeleştireceği şüphesizdir. Fakat bu cihet, hiçbir vakit işe başlama cesaretini kırmamalıdır. Vekâletin geçen yıl içinde bu yönde yaptığı tecrübeler çok ümit verici mahiyettedir*” şeklindeki sözleri ile temas etmişti. (TBMM ZC. V/27, İ: 1, (1.11.1938), s.6.)

63 TBMM ZC. V/27, İ: 1, (1.11.1938), s.6.

64 Ali Enver Toksoy, “Doğunun Tarihi Beldesi: Van”, *Yarım Ay*, S: 98, 15 Mart 1939, s.18.

65 Saygı Öztürk, İsmet Paşa’nın Kürt Raporu, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s.36.

66 Saygı Öztürk, “İsmet Paşa’nın Kürt Raporu”, Dizi Yazı, *Hürriyet*, 7-10 Eylül 1992; Serap Yeşiltuna, *Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler*, İleri Yayınları, İstanbul 2007, s.369.

67 Asım Kömürcüoğlu, “Van Şehir Planı Raporu”, *Arkitekt*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1945, s.29.

68 BCA, 030.10.70.461.3.

69 Özmen’in 6 Kasım 1936’da Başvekâlet’e gönderdiği yazı; “*Bu koca şehir birçok sademelerden sonra yıkılmış, harabolmuş, 10 bin nüfus kadar bir halkı ihtiva eden bugünkü Van, planının şark kısmında*

merkezinin nakli meselesinin Vekiller Heyeti 'nde tetkik olunacağı hakkındaki yüksek emirleri üzerine gerek halkevi ve gerekse diğer inşaat yapılamıyor. Harita Umum Müdürlüğü, Van şehir haritasını alacak harita postasını göndermiştir. Şehrin vaziyeti taayyün etmediğinden haritası alınacak saha da tayin edilememektedir. Heyet, müşkül vaziyettedir. Harita ve inşaat işlerine başlanabilmesi için merkezin Zivistan (Kale yanındaki eski şehir alanı) mıntkasına nakledilip edilmeyeceğinin işarına yüksek emirlerini saygılarımla arz ederim,"⁷⁰ demişti. Bunun üzerine Vekiller Heyeti'nin 18 Haziran 1937'de aldığı kararda "Van şehrinin nakli mevzuubahs değildir" denilerek Van'ın taşınması meselesi kapanmıştı. Taşınma meselesi kapandıktan sonra Van'ın yeni imar planının hazırlanması amacıyla şehir haritası çıkarılmıştı.⁷¹

Van'ın taşınma meselesi halledildikten sonra belediye, sebze hali, belediye numune evleri, çarşı, oteller, gazinolar, fabrikalar kurulmuş ve belediye önüne bir Atatürk büstü yapılmıştı. Van'ın bir mahallesi sayılacak kadar yakın İskele Köyü'nde ve eski şehir ile Edremit arasında modern göçmen evleri kurulmuş⁷² ve merkezde yeni yapılar yer almaya başlamıştı.⁷³ Böylece Van, her yönden eski ehemmiyetini kazanma yolunda ilerlemişti.⁷⁴

2. II. Dünya Savaşı ve Sonrasında Van (1939-1960)

II. Dünya Savaşı yıllarını da kapsayan bu dönemde bayındırlık faaliyetleri büyük ölçüde uygulanan savaş politikasından etkilenmişti. Savaştan sonra ihmal edilen şehirlerin modernleştirilmesi işine başlanılmıştı. Bu amaçla Bayındırlık Bakanlığı birçok memlekette şehircilik sahasında yeni teşebbüslerde bulunmuştu. Bu çerçevede Van'da faaliyette bulunan bakanlık, hükümet konağı, ilkokul ve şehrin su işlerini programa alarak yeni bir çalışma başlatmıştı.⁷⁵

Van'da yapılan kamu harcamaları ile gerçekleştirilen mimari ve bayındırlık faaliyetleri meydana gelen depremlerle büyük hasara uğramıştı. Meselâ dönem başında yani 11 Eylül 1941'de Van'ın Erciş Kazası'nda bir deprem daha meydana gelmişti. Deprem Erciş'te iki katlı bütün binaları yıkmış ve tek katlı olanlara da büyük zarar vermişti.⁷⁶ Deprem etkileri Van merkez kaza ve köylerinde de hissedilmişti.⁷⁷ Van'da 15 Ocak 1945'te başlayan

Mercimek Mahallesi ile Norşin-i Süfla (Aşağı Norşin) mahalleleri arasında ve iki tarafında kısmen eskiden kalan ve kısmen de yeni yapılan binalarla teessüs etmiştir. Harabeler de dâhil kasabanın uzunluğu 8 km derinliği 6 km'dir. Van'ın deniz kenarına geçmesi meselesine gelince; bu iş mütehasıslar tarafından takdir ve tespit edilecek bir noktadır. Eğer mütehasıslar Van'ın göle doğru kurulmasını arzu ederlerse bataklıkların hepsi kurutulmak şartıyla şehrin ve harabelerin denize en yakın yerlerinde yeni yapılacak hükümet konağını ve diğer resmi müessesatı tedricen kurmak gayeye hizmet edebilir. Ve yaklaşılacak sahilin de iskele olması hava, sıhhat ve iktisat bakımından hayırlıdır. Bu halde hükümet konağını ve müessesatı; Belediye ile kalenin şimalindeki İskele Şosesi arasını birleştirilmek üzere açılacak yol üstünde ve şehrin en kenarında kurmak gayeyi temin eder." BCA, 030.10.70.461.3.

70 BCA. 030.10.70.461.3.

71 Son Posta, 2 İkincikanun 1937.

72 Güney Doğu, aynı eser, s.275-276.

73 Yakup Kuşçuoğlu, "Van ve Çevresi", *Arkitekti*, S:1-2, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1945, s.25.

74 Ali Enver Toksoy, "Doğunun Tarihi Beldesi: Van", *Yarım Ay*, S: 98, 15 Mart 1939, s.18.(18-

75 T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlık Dergisi*, Ekim 1947, s.160; *Van*, 4 Mayıs 1946.

76 *Vatan*, 14 Eylül 1941.

77 BCA. 030.10.119.848.18.; BCA. 030.10.119.848.17.

depremler 20 Şubat 1945'te merkez ve köylerinde de etkili olmuştu.⁷⁸ Aralıklarla devam eden deprem, en büyük şiddetini 20 Kasım 1945'te göstermişti. Bu depremde yıkılan bina sayısı 187 ve hasara uğrayan binalar da 2279'du.⁷⁹ Fakat asıl büyük deprem 10 Aralık 1945'te meydana gelmiş ve Van merkezinde bulunan bütün binalar yıkılmıştı.⁸⁰ Bölgede meydana gelen depremler zaten çok ilkel durumda olan evleri oturulamaz hale getirmişti.⁸¹ 1946 yılında meydana gelen depremde Van'daki evlerin yüzde 60'ından fazlası hasar görmüştü.⁸² Kısa aralıklarla meydana gelen depremlerde evleri yıkılan birçok Vanlı şehri terketmek mecburiyetinde kalmıştı.⁸³ Bu durum Van'ın nüfusunun azalmasına neden olmuştu.

Van merkez nüfusu cumhuriyet döneminde ilk defa 1940 nüfus sayımında on bini geçerek 11.785, genel nüfus 112.975 kişi olmuştu.⁸⁴ 1945 nüfus sayımında Van merkez nüfusu 14.266, toplam nüfusu da 127.858'e yükselmişti.⁸⁵ 1950 nüfus sayımında Van merkez nüfusu 13.664, genel nüfusu da 145.944 kişi olmuştu.⁸⁶ Cumhuriyet dönemi boyunca Van'ın nüfusunda artış olmuştu. Sadece 1950 sayımında Van merkez nüfusunda önceki sayıma göre düşüş yaşanmıştı. Yukarıda da ifade edildiği gibi 1945-1946 yıllarında meydana gelen depremlerin yol açtığı yıkım nedeniyle halkın bir kısmının başka şehirlere göç etmesi şehir nüfusunun azalmasında önemli bir etken olmuştu.

1950'lerde Van şehri on iki mahalleden meydana gelen oldukça dağınık küçük bir şehir konumundaydı. Kerpiç, düz damlı, bir veya iki katlı evleri bahçeler içine dağılmış vaziyetteydi. Şehrin merkezinde kaldırımları betonla yapılmış bir bulvar ve bunun etrafında oteller, şehir kulübü, belediye, halkın dinlendiği bahçesi ile halkevi, vali konağı, tekeli, PTT, lise ve gümrük binalarından oluşan çarşı bulunmaktaydı.⁸⁷ Şehrin merkezi günümüzdeki gibi Cumhuriyet Caddesi'ydi. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bu cadde üzerinde küçük dükkân ve mağazalar ile resmî binalar sıralanıyordu. Binaların arasında ileride dolacak boşluklar bulunuyordu. Bu görünüşüyle Van henüz gelişmekte olan bir şehir intibasını veriyordu.⁸⁸

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin de savaşa girme ihtimaline karşı Hükümet, ülke savunması açısından büyük önem taşıyan karayoluna ağırlık vermişti. Böylece yol ve köprü çalışmalarıyla ülkenin iktisadî kalkınmasını ve askerî kudretini sağlamlaştıracak, ülkenin uzak-yakın her köşesini birbirine bağlayacak karayollarının yapımına savaş yıllarında

78 BCA, 030.18.01.02.117.64.6.

79 Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlık Dergisi*, Ekim 1946, s.138.

80 E. Lahn, "Van Mıntakası Yer Sarsıntıları Hakkında Not (Temmuz-Kasım 1945)", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1946, S: 35, s.127.

81 Cezmi Türk, "Van Zelzelesi", *Bugün*, 25 Aralık 1945.

82 BCA. 490.01.193.764.2.

83 *Ulus*, 26 Haziran 1946.

84 *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1940, s.VIII, 647.

85 *21 İlkteşrin 1945, Genel Nüfus Sayımı*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1945, s.VIII, XXIV.

86 *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, Türkiye Nüfusu Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstanbul 1961, s.27.

87 Nuri Alpay, "Van ve Van Gölü", *Zafer*, 15 Mart 1951.

88 Metin Tuncel, "Bugünkü Van", *TDV İslâm Ansiklopedisi C:42*, İstanbul 2012, s.510.

da devam edilmişti.⁸⁹ Bu bağlamda 1940'ta Van'ı Hakkâri'ye bağlayan yolun Zap Suyu civarındaki kısmının yapımına başlanmıştı.⁹⁰ Bu dönemde Van'da 23 km yeni yol yapılmış, 4 köprü onarılmış ve 13 yeni menfez yapılmıştı. Ayrıca mahalli kaynaklarca Haydar Bey, Bend-i Mahî ve Örene köprüleri tamir edilmişti.⁹¹ Öte yandan Van-Hakkâri ve Van-Bitlis karayollarında da çalışmalar devam etmişti.⁹² 1949 bütçesine “Doğu İlleri Kalkındırma Programı” için konulan 10 milyon liralık ödeneğin yarısından fazlasının yollara harcanması plânlanmıştı.⁹³ Programın yol kısmında, Van'ı ilgilendiren şu güzergâhlar bulunmaktaydı: Elazığ-Bingöl-Muş-Bitlis-Gevaş-Van;⁹⁴ Van-Başkale-Hakkâri; Van-Erciş-Patnos-Tutak-Ağrı.⁹⁵ Bakanlığa bağlı Karayolları IX. Bölge Müdürlüğü, 1949'da Gevaş-Tatvan ve Gevaş-Van karayolu ve yol üzerindeki köprüleri onarmıştı.⁹⁶

14 Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti (DP), önceki dönemden devraldığı “Dokuz Yıllık Devlet Yol Ağı Programı'nı” aynen sürdürmüştü. Bu dönemde daha önce merkezi Diyarbakır olmak üzere kurulan ve Van Gölü Havzası'nı da içine alan Karayolları IX. Bölge Müdürlüğü, bölge sahasının çok geniş olması ve yapılması gereken işlerin çokluğu sebebiyle güçlük çekmişti. Haziran 1952'de merkezi Van'da olmak üzere; Ağrı, Muş, Bitlis, Hakkâri vilâyetlerini kapsayan “Karayolları XI. Bölge Müdürlüğü” kurulmuştu. Müdürlüğün kurulması buradaki vilâyetlerin yol ve köprü ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir adım olmuştu.⁹⁷ 1955'te Karayolları XI. Bölge Müdürlüğü, Tuğ-Gevaş-Van yolunun inşasına başlamış ve ayrılan ödenekle Engil Köprüsü ve Kuskunkıran yolundaki arızalı yerler düzeltilmişti.⁹⁸ 1957 ve 1958 yıllarında da buradaki yollar üzerinde çalışmalar devam etmişti.⁹⁹ Diğer taraftan Türkiye'yi İran'a bağlayacak olan geniş karayolu da Bitlis'ten geçerek ve Yüksekova'nın Bacırge Nahiyesi'nde İran'la birleşecekti.¹⁰⁰ Bu suretle demiryolu ve karayolu ile Van ve çevresi önemli bir transit merkez haline gelecek, ticari, ekonomik ve imar alanında büyük bir kalkınmaya kavuşacaktı.

II. Dünya Savaşı yıllarında devletin imkânları azalmasına rağmen, demiryollarında çalışmalar devam etmiş ve 1949'da Elazığ-Van hattı, Genç İstasyonu'na varmıştı.¹⁰¹ Amerikalı yol uzmanlarının raporları doğrultusunda hükümetin karayollarına öncelik vermesi nedeniyle bu hattaki çalışmalar, 1950'den sonra durma noktasına gelmişti. Bu

-
- 89 T.C. Nafia Vekâleti, *Bayındırlık İşleri Dergisi*, Yıl: 9, S: 5-6, Birinciteşrin-İkinciteşrin 1942, s. 11.
90 *Belediyeler Dergisi*, Yıl: 5, S: 57, Mayıs 1940, s. 58.
91 T.C. Nafia Vekâleti, *Bayındırlık İşleri Dergisi*, Yıl: 9, S: 3-4, Eylül-Ağustos 1942, s. 109.
92 *Van Sesi*, 1 Temmuz 1948; *Akşam*, 1 Eylül 1948; *Akşam*, 3 Eylül 1948; *Van Sesi*, 7 Eylül 1949; İstatistik Genel Müdürlüğü, *Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950*, Ankara 1951, s.321-322.
93 *TBMM TD*. VIII/19, B: 83, (9.5.1949),s.288.
94 *Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi*, Yer No: 2/13-32, F: 10813.
95 *TBMM TD*. VIII/19, B: 83, (9.5.1949),s.288; *Akşam*, 21 Ekim 1948; *Son Posta*, 21 Ekim 1948; *Yeni Adana*, 26 Ocak 1949; T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlık Dergisi*, Aralık 1948, s. 40.
96 *BCA*. 490.01.718.454.1.
97 *Karayolları Bülteni*, Yıl: 2, S: 20, Haziran 1952, s.5; *Yeşil Bitlis*, 16 Şubat 1953.
98 *Van Postası*, 20 Nisan 1955.
99 *Dideban*, 14 Nisan 1958; *Dideban*, 21 Mayıs 1958.
100 *BCA*, 030.18.01.02.146.29.8; *Dideban*, 21 Ekim 1957.
101 *Ayın Tarihi*, S: 198, Mayıs 1950, s.42.

nedenle Genç-Muş arasındaki kısım Ekim 1955'te işletmeye açılabilmişti.¹⁰² Hattın Muş'a ulaştırılmasından sonra 1956'dan itibaren Muş-Tatvan arasındaki 99 km'lik kısmın yapımına başlanılmıştı.¹⁰³ Elazığ-Van-İran hattının yapılması bu tarihten itibaren Bağdat Paketi'nin ortak projelerinden kabul edildiği¹⁰⁴ için İngiltere de yardımda bulunmuştu.¹⁰⁵ Bağdat Paketi'ne üye olan Türkiye, İran ve Pakistan'ı en kısa yoldan birleştirmek üzere Tatvan-Van-Kotur hattıyla Avrupa'yı İran'a ve dolayısıyla Pakistan ve Hindistan'a bağlayacaktı.¹⁰⁶ Bu durum hattın ülkeler ve kıtalar arasındaki önemini arttırmıştı. Yapılan ortak çalışmalar sonunda Muş-Tatvan arasındaki hat tamamlanmış ve 1964'te işletmeye açılmıştı.¹⁰⁷ Bundan sonraki çalışmalar Van-Kotur hattı üzerinde yoğunlaşmıştı.

Van'ın ulaşım ve gelişiminde önemli rol oynayan Van Gölü İşletme İdaresi, bu dönemde gölde yapılan ulaşım ve taşımacılığın ıslahı için çalışmalar yapmıştı.¹⁰⁸ Artan ulaşım ve taşımacılık işlerinin karşılanması amacıyla idarenin Tuğ'da bulunan tesislerinde "Tatvan" ismi verilen yeni bir gemi yapılmıştı.¹⁰⁹ İdareye bağlı "Van", "Bitlis", "2 Nisan" ve "Tatvan" adlı gemiler, Tatvan-Van arasında yolcu ve yük taşımacılığını 1950'li yıllara kadar yürütmüştü. Van Gölü İşletme İdaresi, doğuyu batıya bağlayan bir köprü görevi görmüştü. Gölde yapılan taşımacılık, Türkiye-İran demiryolunu birbirine bağladığından bölge ve millî ekonomiye büyük bir fayda sağlamaktaydı.¹¹⁰

Demiryolunun Tatvan'a yaklaşmasından sonra Van'a gidecek güzergâhla ilgili tartışmaları da beraberinde getirmişti. Hattın gölün güney veya kuzeyinden geçirilmesinin zaman ve maddi bakımlarından uygun olmayacağını hesaplayan Nafia Vekâleti, Tatvan-Van arasındaki demiryolu ulaşımının Van Gölü'nde çalıştırılacak feribotlarla sağlanmasını kararlaştırmıştı.¹¹¹ Trenlerin feribotla taşınması bu tarihe kadar Türkiye'de uygulanmayan bir yöntemdi. Bu yöntem zamandan ve masraftan tasarruf yaparak, Van'a bir an önce ulaşma imkânlarını sağlayacağı için tercih edilmişti. Bu durumda Türkiye'deki ilk feribot işletme servisi Van Gölü üzerinde kurulacaktır.¹¹²

Van'da bu dönemde kara, demir ve göl ulaşımının yanında hava yolu ulaşım ve taşımacılığı da başlamıştı. Devlet Havayolları İdaresi, Nafia Vekâleti'nin direktifleri doğrultusunda dört senelik bir program hazırlamış ve bu program dairesinde 1940'ta

-
- 102 Abdullah Uraz, "Doğu'da Bugün Hareketli Bir İş Hayatı Başlamıştır", *Zafer*, 19 Ocak 1959; *Van Postası*, 25 Ekim 1955.
- 103 *BCA*. 030.01.134.874.2.
- 104 Abdulaziz Kardaş, "Uluslararası Bir Proje Olarak Türkiye-İran-Pakistan Demiryolunun Açılması", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:17, 2016, s.197-223.
- 105 *BCA*. 030.18.01.153.45.5.
- 106 Ali İhsan Kunday, "Van-Kotur Hattının Düşündürdükleri", *Demiryol Dergisi*, Yıl: 46, S: 550, Kasım 1971, s. 14.
- 107 T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlıkta 50 Yıl*, Ankara 1973, s. 10.
- 108 *BCA*. 030.10.169.177.37; *BCA*. 030.18.01.02.99.54.17.
- 109 *Van Sesi*, 16 Eylül 1948; *Van Sesi*, 20 Kasım 1948; *Van Sesi*, 13 Aralık 1948.
- 110 Güngör Okullu, "Van Gölü", *Pancar Çiftçi Dergisi*, Sene: 18, S: 195, Aralık 1968, s.26; Ömer Faruk Görçün-Özhan Görçün, *Demiryolu Taşımacılığı*, Beta Yayınları, İstanbul 2010, s.381-382.
- 111 *TBMM ZC*. VI/11, İ: 47, (6.5.1940), s.12; *Van Postası*, 5 Ocak 1957.
- 112 Yakup Kalgay, "Trenlerimizi Van Gölünden Nasıl Geçireceğiz?", *Demiryollar Dergisi*, XXII/ 272-274, Haziran-Ağustos 1948, s.32.

Van hattının açılması planlanmıştı.¹¹³ Ancak Van Havaalanı yapılan istimplâktan sonra inşasına başlanmış ve 1943'te ulaşımına açılmıştı. DP döneminde Van Gölü havalisinin kalkınmasında önemli paya sahip olan havaalanı, 1952'de genişletilmiş,¹¹⁴ 1955'te de zemini de sağlamlaştırılmıştı.¹¹⁵ Ancak artan talebi karşılamak amacıyla havaalanı yeniden genişletilmişti.¹¹⁶ Böylece 1957'ye gelindiğinde havaalanı temel mukavemeti 37 bin librelük uçaklara dayanacak şekilde sağlamlaştırılmıştı. Ayrıca uçakların her türlü hava şartlarında emniyetle iniş ve kalkışını temin eden elektrik ve elektronik tesisata ait plan ve projeler hazırlanmıştı.¹¹⁷ 1959'a kadar tarifersiz olan Van uçak seferleri bu tarihten itibaren tarifeye bağlanmıştı.¹¹⁸

II. Dünya Savaşı döneminde çekilen yakıt sıkıntısı üzerine İktisat Vekâleti, 18 Şubat 1941'de, MTA Enstitüsü'ne bir yazı göndererek, Kürzot'ta bulunan petrolün göldeki nakil vasıtalarının ihtiyacını karşılayacak miktarda olup olmadığının araştırılmasını istemişti.¹¹⁹ Bu dönemde Van'ın yakacak ihtiyacını karşılayacak odun kaynaklarının azalması¹²⁰ karşısında dikkatlerin Şahmanis linyit kömürüne çevrilmesine neden olmuştu. Buradan çıkarılacak kömürün tüketim merkezleri arasında; Van'daki hükümet daireleri, Ernis Köy Enstitüsü, Van Gölü İşletme İdaresi, Zeylan'da kurulacak hara ve devlet hastaneleri yer almıştı.¹²¹ Çıkarılacak kömürün ayrıca demiryolunun Van'a ulaşması ile trenler için ve gölde çalışan vapurlar için büyük önem taşıyacaktı.¹²² Bu madenin işletilmesi sadece Van'ı değil bölgedeki diğer vilâyetlerin de kalkınmasında etkili olacaktı.¹²³

10 Ağustos 1955'te Şahmanis kömür madeninin *Etibank* tarafından işletilmesi kararlaştırılmıştı.¹²⁴ Ancak daha sonra madenin işletilmesi için 1956'da 1 milyon lira sermaye ve 99 yıllığına merkezi Van'da olmak üzere “Şahmanis Linyit Kömürleri İşletmesi Anonim Şirketi” kurulmuştu.¹²⁵ Nisan 1957 başında Van'ın ileri gelen ailelerinden birkaçı Van ve çevresindeki madenleri işletmek amacıyla “Kartal Maden Limited Şirketi”ni kurarak Van Ticaret Odası'na kayıt yaptırmışlardı.¹²⁶ Van'da birbirine yakın tarihlerde kurulan bu şirketlerin çalışmalarıyla halkın kömür ve diğer madenlere ilgisini arttırmıştı.

Cumhuriyet hükümetleri II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde sağlık alanında kendilerini bekleyen birçok mesele ile karşılaşmıştı. Bunların başında salgın hastalıklar

113 T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlık İşleri Dergisi*, Yıl: 5, S: 5, Birinciteşrin 1938, s.251.

114 Cumhuriyet, 29 Haziran 1952.

115 *BCA*, 030.18.01.02.139.57.19.

116 *BCA*, 030.18.01.02.141.103.1.

117 *BCA*, 030.01.74.471.5.

118 *Zafer*, 19 Ocak 1959.

119 *BCA*, 310.10.65.2552.3459.1.

120 *Van Sesi*, 7 Eylül 1949; *Yeni Yurd*, 20 Kasım 1947.

121 *Van Sesi*, 18 Ocak 1950.

122 *TBMM TD*, VIII/24. B: 56, (25.2.1950), s.1274.

123 *Van Sesi*, 14 Nisan 1949.

124 *Van Sesi*, 28 Ocak 1956.

125 *BCA*, 030.18.01.02.143.43.15.

126 *Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi*, 9 Nisan 1957.

gelmekteydi. Bu dönemde Van'da 100 yataklı bir hastanenin yapımı kararlaştırılmıştı.¹²⁷ 1946'da Van'da hizmet vermekte olan 20 yataklı Kadın Doğum ve Çocuk Bakımevi ihtiyaca cevap verebilecek şekilde yeniden düzenlenmişti.¹²⁸ 1950'de 50 yataklı bir hastane inşaatına başlama kararı alınmıştı.¹²⁹ DP döneminde bütçeden Van Hastanesi'nin inşası için ödenek ayrılmış¹³⁰ ve 1951'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçesine konan ödenekle hastanenin inşaatı için girişilecek yüklenmeler Bakanlar Kurulu'nca onaylanmıştı.¹³¹ Ayrıca 1955'te Askeri Hastane olarak kullanılan yerler Millî Müdafaa Vekâleti'ne tahsis edilmişti.¹³²

Bu dönemde sağlığın yanında şehrin mimari ve kültüründe önemli rol oynayan Van Halkevi'nin yeni binası 1 Temmuz 1940'ta bitirilmişti.¹³³ Van Halkevi, merkezde teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra faaliyetlerini daha geniş kesimlere yaymak ve Van'ın kültürel yönden gelişmesini sağlamak amacıyla kaza ve köylerde halk odalarının kurulması sağlanmıştı. Bu çerçevede 25 Şubat 1945'te Çatak,¹³⁴ Gevaş,¹³⁵ Gürpınar,¹³⁶ Başkale,¹³⁷ Muradiye ve Özalp'te¹³⁸ halk odaları açılmıştı. Ancak açılan bu halk odalarının, sadece kuruluşlarını tamamlamakla uğraştıklarından, faaliyetleri kısıtlı olmuştu.

Van'ın eğitiminde önemli bir yer tutan Orta Sanat Okulu 1944'te açılmış,¹³⁹ bir yıl sonra da Akşam Kız Sanat Okulu'nun açılması için çalışmalar başlatılmıştı.¹⁴⁰ Bunların yanında Van Valisi'nin gayretli çalışmaları neticesinde şehirde 8 ilkokulun inşasına başlanmıştı.¹⁴¹ Yine Van gençliğini yükseköğretime hazırlama bakımından bir lisenin kurulması için çalışmalar başlatılmış ve lisenin arazisi istimlak edilmişti.¹⁴² Yapımına başlanan Van İskele Caddesi üzerindeki yeni lise binasının birinci kısmının inşası 1948'de tamamlanmış¹⁴³ ve öğrenci almaya başlamıştı. Aynı yılda Van Erkek Orta Sanat Okulu, alınan bir kararla Sanat Enstitüsü'ne dönüştürülmüştü.¹⁴⁴ 1949'da da Akşam Kız Sanat Okulu açılmıştı.¹⁴⁵ Hükümetin Van'daki kültür işlerine büyük önem verdiği, iki sene zarfında lisenin açılması, Sanat Enstitüsü'nün kurulması, Ernis Köy Enstitüsü,¹⁴⁶ Bölge

127 BCA. 030.10.178.226.18.

128 TBMM TD. VIII/3, B: 18. (18.12. 1946), s.227.

129 *Ayın Tarihi*, S: 198, Mayıs 1950, s.41.

130 TBMM TD. IX/5, B: 45. (19. 2. 1951), s.113.

131 BCA, 030.18.01.02.126.48.1.

132 BCA, 030.18.01.02.139.35.2.

133 BCA. 490.01.1795.1276.1.

134 *Van*, 14 Nisan 1945.

135 BCA. 490.01.991.835.2.

136 BCA. 490.01.1382.589.2.

137 BCA. 490.01.1580.440.2.

138 BCA. 490.01.1382.589.2.

139 *Van*, 27 Senteşrin 1945.

140 *Van*, 21 Temmuz 1945.

141 *Van*, 11 Ağustos 1945.

142 *Van*, 4 Mayıs 1946.

143 *Van Sesi*, 20 Aralık 1948.

144 *Van Sesi*, 26 Ağustos 1948.

145 *Van Sesi*, 5 Aralık 1949.

146 Detaylı bilgi için bkz: Abdulaziz Kardeş, "Cumhuriyet Döneminde Bir Hareketin Son Temsilcisi: Ernis

Yatılı Okulu gibi çalışmalardan anlaşılmaktadır. Bu çalışmalar Van'ın kültür davasının halli yolunda atılmış önemli adımlardı. Fakat asıl önemli çalışmalar kurulması düşünülen üniversite ile ilgili olmuştur. Bu dönemde Van'ın eğitim, kültür ve sosyal potansiyelinin tespiti ve kurulması planlanan üniversitenin altyapısına katkı sağlamak amacıyla 6 Ağustos 1944'te başlayan "Van Üniversite Haftası" düzenlenmiştir.¹⁴⁷ Hükümet, savaştan sonra normalleşmeye başlayan süreçte Van Gölü sahillerinde üniversite kurma işine yeniden el atmıştır.¹⁴⁸

Üniversitenin kurulması meselesi DP hükümetinin programında da yer almış ve bunun için ödenek ayrılmıştır.¹⁴⁹ Hükümet, Doğu'da kurulacak üniversitenin yerini tespit ettirmek amacıyla zaman kaybetmeden harekete geçmiş ve üç üniversitenin (İstanbul Teknik Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi) senatolarınca seçilen on beş kişilik heyet, bölgede incelemelere başlamıştır.¹⁵⁰ Heyet, üniversitenin fakülte ve enstitülerini bir merkezde toplamayarak, bunları Van ve Elazığ bölgelerine serpiştirmenin uygun olacağını rapor etmiştir. Heyet üyeleri, üniversitenin kuruluş yeri ve şekli konusunda tam bir görüş birliğine varamamıştır. Yapılan çalışmalar kapsamında, 25 Şubat 1953'te Doğu'da bir üniversitenin kuruluşunu hazırlayan ilk kanun olan 6059 Sayılı "Doğu Üniversitesi Kuruluş Hazırlıkları Hakkında Kanun" çıkarılmıştır.¹⁵¹ Doğu'da kurulması kararlaştırılan üniversite, dönemin basın ve kamuoyunda "Doğu Üniversitesi" olarak geçmekteydi. Bu üniversitenin adının "Atatürk Üniversitesi" şeklinde telaffuz edilmesi ilk defa 1 Kasım 1953'te Celâl Bayar'ın TBMM'yi açış konuşmasında geçmiştir.¹⁵² Hükümet, üniversitenin kurulması ile ilgili olarak Amerika'nın Nebraska Üniversitesi'yle iş birliği yapmış ve bu çerçevede üniversitenin kurulması için ortak bir çalışma başlatılmıştır. Yerli ve yabancı uzmanların raporları doğrultusunda 12 Mart 1955'te Atatürk Üniversitesi'nin Erzurum'da kurulmasına karar verilmiştir.¹⁵³ Atatürk Üniversitesi, 17 Kasım 1958'de açılmıştır.¹⁵⁴ Ancak Elazığ, Van ve Diyarbakır'da araştırma enstitüleri ve fakültelerin kurulması için de çalışmalar sürmüştür.¹⁵⁵

Van'da II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki dönemlerde sportif çalışmalar da devam etmiştir. Bu çerçevede Van ve Erciş halkevleri; futbol, voleybol, yüzme, atletizm ve bisiklet sporlarına önem vermişlerdir. Halkevleri ayrıca atlı gezi grupları oluşturmuştur.¹⁵⁶ Bunun

Köy Enstitüsü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:10, S:48, Şubat 2017, s.188.

147 *Aydın Tarihi*, S: 129, Ağustos 1944, s.1.

148 *TBMM TD*. VIII/24, B: 49 (17.2.1950), s.817.

149 Faik Kırbaşı, *1920-1972 Döneminde Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Hükümet Politikaları*, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1973, s.111.

150 *Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor*, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952, s.4-5.

151 *TBMM ZC*. X/19, 75. İ. (31.V.1957), Sıra Sayısı 218, s.1-2.

152 *TBMM TD*, IX/25, 1.B. (1.IX.1953), s.6; *TBMM ZC*. X/19, 75. İ. (31.V.1957) Sıra Sayısı 218, s.1-2.

153 *Akşam*, 13 Mart 1955; *Yeşil Bitlis*, 18 Mart 1955.

154 *Demokrat Ağrı*, 18 Kasım 1958.

155 *Bitlis*, 21 Mart 1956.

156 *BCA*. 490.01.1004.876.2.

yanında Van'da kış sporlarının gelişmesi için çalışmalar yapılmıştı.¹⁵⁷ Van'da 1939-1960 yılları arasında Hacıbekir, Toprakkale tepelerinde kayak yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde Akköprü, Haçort ve Şabaniye mahalleleri mevkileri ile Erciş'te cirit ve at yarışları yapılmış ve bu yarışlara halk büyük ilgi göstermişti. Erek Dağı'na tırmanma, İskele, Edremit ve Gevaş'ta yüzme yarışlarının da yapıldığı bu dönemde Van'da kurulan ve mahalli liglerde mücadele eden spor kulüpleri de faaliyet göstermekteydi. Bu kulüplerin en önemlileri ve forma renkleri şu şekildeydi; Şen Gençler (Sarı-Lacivert), Yol Spor (Turuncu-Siyah), İki Nisan (Mavi-Beyaz), Erek Spor (Sarı-Kırmızı), Jandarma Gücü (Yeşil-Kırmızı).¹⁵⁸

Van'ın içme suyu problemini çözmek amacıyla, yetkililer girişimlerde bulunmuştu.¹⁵⁹ Daha önce Zernabat için yapılan tesisler, şehrin nüfusunun artmasıyla yetersiz kalmıştı.¹⁶⁰ Bu dönemde yapılan çalışmalar sonuç vermiş ve Zernabat Suyu şehrin bir kısmına verilmişti. Ancak getirilen su yetersiz kalmış ve bu sorunu çözmek amacıyla Bayındırlık Bakanlığı ve Van Belediyesi birlikte hareket ederek eksiklikleri gidermeye çalışmıştı.¹⁶¹ Van ve çevresinin sulama ve içme suyu karşılama çalışmaları¹⁶² DP döneminde de devam etmişti.¹⁶³ Şamran Suyu'nun kanallarla ovalara akıtılması Van'ın sulama sorununu önemli ölçüde çözmüştü. Bunun yanında bu sudan elektrik üretilmesi için hükümet, bir çalışma başlatmış ve tarım arazilerinin sulanmasında yararlanılan su kaynakları hidroelektrik enerjisi, sanayi gibi birçok alanda kullanılmaya başlanmıştı.¹⁶⁴ Bu bakımdan Van ve Havasor ovalarını sulayan Şamran üzerinde bir hidroelektrik santralı yaptırmak suretiyle 200 beygirlik elektrik enerjisi elde edilmesi planlanmıştı.¹⁶⁵ Şamran Suyu'ndan 1950'den sonra elektrik elde etme çalışmalarına devam edilmişti. Van'dan 17 km mesafede bulunan Devdamı Mevkii'nde Şamran Kanalı'ndan su alınmak suretiyle yaklaşık 700 beygirlik enerji üretimi için projeler hazırlanmış¹⁶⁶ ve çalışmalara başlanmıştı.

Van ve çevresinde yürütülen inşaat faaliyetlerinin yanında yörenin aydınlatma ve kalkınmasında önemli rol oynayacak elektrik tesisatının kurulmasına da çalışılmıştı.¹⁶⁷ Şehrin cadde ve sokaklarına elektrik direkleri dikilmişti.¹⁶⁸ Aslında buradaki merkezlerin elektrik işlerine II. Dünya Savaşı öncesinde başlanmış, ancak savaşın çıkmasıyla bu yöndeki çalışmalar durmuştu.¹⁶⁹ Van'ın önemli sokakları mazotla çalışan 20 ve 35 beygirlik iki

157 BCA. 490.01.845.342.1.

158 75. Yılında Van, aynı eser, s.354.

159 BCA. 490.01.193.764.2.

160 Van Sesi, 16 Temmuz 1949.

161 Van, 13 Mayıs 1944.

162 Celal Çeliker, "Şehrin Su Davası", Van Postası, 2 Temmuz 1953.

163 Zafer, 6 Ekim 1951.

164 Cumhuriyetin Yetmişinci Yılında Devlet Su İşleri, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Teknoloji Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994. s.3.

165 BCA. 030.10.157.106.16.

166 Doğu Üniversitesi, aynı eser, s.60.

167 Van Sesi, 15 Temmuz 1948.

168 Van Sesi, 30 Ekim 1948; Van Sesi, 13 Kasım 1948.

169 Son Posta, 23 Nisan 1948.

motordan elde edilen elektrikle aydınlatılmaktaydı.¹⁷⁰ DP döneminde Van, 70 kilovatt enerji veren bir santrale sahip olmuştu. Bu santral daha sonra 6 bin kilovata çıkarılmıştı.¹⁷¹ 1955'te hükümet Muradiye yakınındaki Bend-i Mahî Suyu üzerinde 4 bin 3 yüz kilovattlık bir hidroelektrik santrali yapmak üzere çalışmalara başlamıştı.¹⁷² 1957'de Engil Çayı üzerinde 4 bin kilovattlık bir hidroelektrik santralinin kurulması için de çalışmalar yapılmıştı.¹⁷³ Van'a elektriğin verilmesiyle, halk medeni bir vasıtaya kavuşmuş ve elektrikle çalışan fabrika ile başka tesislerin yapımı kolaylaşmış olacaktı.

Van'ın kalkınması ve genel refaha kavuşması ancak tarım ve hayvancılığın gelişmesiyle mümkündü. Şahsi teşebbüsler ve devlet yardımları yanında çiftçilerin birlikte hareket etmeleri ve çağdaş gelişmelere ayak uydurarak bir çatı altında yer almaları amacıyla 1950'de "Van Çiftçi Birliği" kurulmuştu.¹⁷⁴ Bu dönemde Van'da çoğunlukla Karaman ırkında koyun yetiştirilirdi. "Kızıl", "Mor" ve "Akkaraman" diye ayrılan bu ırkın daha çok "Kızıl" ve "Akkaraman" cinsleri yetiştirilirdi.¹⁷⁵ Tarım Bakanlığı'nın Erciş İlçesi'nin Altındere Mevkii'nde kurduğu haranın faaliyetinin artmasıyla buradaki at yetiştiricisi üzerinde de etkisi olmuştu. Van'da hayvan yetiştirmeye en müsait olan yer Zeylan ve çevresiydi. Ancak burası Ağrı İsyanı'ndan sonra iskâna yasak hale getirilmişti. Zeylan Harası'nın inşaat faaliyetleri 1950'nin başından itibaren başlamış¹⁷⁶ ve yasaklı bölgenin kısıtlamaları DP döneminde 1 Temmuz 1950'de kaldırılmıştı.¹⁷⁷ Böylece buradaki araziler istimlak edilerek Altındere Harası'nın kurulmasına başlanmıştı.¹⁷⁸ Hükümet, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çerçevesinde Van merkez ve kazalarında hak sahibi olanlara toprak dağıtmıştı.¹⁷⁹ Bu dönemde Van ziraî, iktisadî, kültürel hareket ve faaliyetlere sahne olmuş, köylere varıncaya kadar müspet eserler verilmişti.¹⁸⁰

Sonuç

Van, büyük bir tarihi geçmişe sahiptir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında çıkan Ermeni İsyanları ve ardından gerçekleşen Rus işgali şehrin tahrip olmasına yol açmıştır. Savaş sonrasında muhaceretten dönen Vanlılar, eski şehirde barınacak bir yer bulamadıkları için bağ ve bahçelik alanlara yerleşmek suretiyle yeni şehri meydana getirmişlerdir.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni devletin vilâyetleri arasında yer alan Van'da, bayındırlık, iktisadî, sosyal, kültürel gibi alanlarda gelişmeler yaşanmıştır. Bayındırlık faaliyetlerinin temelini oluşturan ulaşım ve taşımacılığın geliştirilmesi amacıyla Van ile

170 Güney Doğu, aynı eser, s.321.

171 Mümtaz Faik Fenik, "Van İli Çok Büyük Bir İnkişafın Eşiğinde", *Zafer*, 26 Eylül 1954.

172 *BCA*, 030.01.94.587.7.

173 *BCA*, 030.01.74.471.5.

174 Kemal Ülkümen, "Van Çiftçi Birliğinin Amacı", *Van Sesi*, 22 Şubat 1950.

175 Salâhattin Batu, *Doğu İlleri Hayvancılığı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1953, s.25, 28.

176 *Van Sesi*, 23 Şubat 1950.

177 *BCA*, 030.18.01.02.123.53.20.

178 *TBMM TD. IX/5, B: 45, (19.2.1951), s.369.*

179 *BCA*, 030.18.01.02.124.103.2; *BCA*, 030.18.01.02.123.75.17.

180 "Başvekili Karşılarken", *Van Sesi*, 24 Eylül 1954.

civardaki yerleşim yerleriyle bağlantısını sağlayan karayolları ve köprülerin yapımına başlanmıştır. Karayolu ve köprü alanında yapılan çalışmaların yanında ulaşım ve taşımacılıkta önemli rol oynayan Van Gölü İşletme İdaresi'nin çalışmaları planlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca demiryolunun Van'a ulaştırılması ve hava ulaşımı için havaalanının açılması ve seferlerin planlanmasına gayret edilmiştir.

Ulaşım ve taşımacılığın yanında şehrin tarım ve hayvancılık alanlarında gelişmesini sağlamak amacıyla haralar yapılmış ve hayvan ıslah çalışmalarına başlanmıştır. Tarımın gelişmesi amacıyla Urartulardan kalma Şamran Kanalı'nın yıkılan kısımları onarılmış ve yeni sulama kanalları yapılmıştır. Şehrin içme suyu sorunu çözmek amacıyla da yeni çalışmalar başlatılmıştır. Bu dönemde şehrin aydınlatılması ve sanayinin gelişmesinde önemli rol oynayacak elektrik santrallerinin yapılmasına başlanmıştır. Söz konusu çalışmaların yanında Van'da kalkınmayı sağlayacak nüfusun artırılması için göç-iskân politikası uygulanmıştır.

Van'ın eğitim ve kültür alanlarında gelişmesini sağlamak amacıyla ilkokul ve ortaokullar ile ortaöğretimde Atatürk Lisesi, Kız Sanat Okulu, Erkek Sanat Okulu gibi okullar açılmıştır. Bu dönemde Ernis Köy Enstitüsü faaliyete geçmiş, Doğu Üniversitesi'nin Van'da kurulması için yoğun çaba sarf edilmiştir. Ancak bütün çabalara rağmen söz konusu üniversite, DP hükümetinin kararıyla Erzurum'da kurulmuştur. Sağlık sorunlarının çözülmesi amacıyla Van'da yeni kurumlar açılmış ve bu dönemde yaşanan salgın hastalıklarla mücadele edilmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.01.74.471.5.

BCA, 030.01.94.587.7.

BCA, 030.10.68.451.4.

BCA, 030.10.70.461.3.

BCA, 030.18.01.02.117.64.6.

BCA, 030.18.01.02.123.53.20.

BCA, 030.18.01.02.123.75.17.

BCA, 030.18.01.02.124.103.2.

BCA, 030.18.01.02.126.48.1.

BCA, 030.18.01.02.139.35.2.

BCA, 030.18.01.02.139.57.19.

BCA, 030.18.01.02.143.43.15.

BCA, 030.18.01.02.146.29.8.

- BCA, 310.10.65.2552.3459.1.
BCA, 310.10.65.2555.3463.67.
BCA, 310.10.65.2556.3465.2.
BCA, 490.01.730.501.1.
BCA. 030.01.134.874.2.
BCA. 030.10.119.848.17.
BCA. 030.10.119.848.18.
BCA. 030.10.147.48.10.
BCA. 030.10.157.106.16.
BCA. 030.10.169.177.37
BCA. 030.10.170.179.2.
BCA. 030.10.178.226.18.
BCA. 030.10.6.37.36.
BCA. 030.10.69.454.17.
BCA. 030.10.70.461.3.
BCA. 030.10.8.50.24.
BCA. 030.18.01.01.030.51.20.
BCA. 030.18.01.01.15.49.17.
BCA. 030.18.01.01.2.24.3.
BCA. 030.18.01.01.21.61.11.
BCA. 030.18.01.01.3.32.7.
BCA. 030.18.01.02.141.103.1.
BCA. 030.18.01.02.43.15.10.
BCA. 030.18.01.02.90.19.9.
BCA. 030.18.01.02.99.54.17.
BCA. 030.18.01.153.45.5.
BCA. 490.01.1004.876.2.
BCA. 490.01.1005.880.3.
BCA. 490.01.1382.589.2.
BCA. 490.01.1580.440.2.
BCA. 490.01.1795.1276.1.
BCA. 490.01.1795.1277.1.

BCA. 490.01.193.764.2.

BCA. 490.01.193.764.2.

BCA. 490.01.718.454.1.

BCA. 490.01.845.342.1.

BCA. 490.01.991.835.2.

1.2. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, HR-İM, Dosya No: 164, Gömlek No: 42.

1.3. ATASE Arşivi

ATASE Arşivi, İSH, K. 185, G. No: 142, B. 142-1.

1.4. Atatürk Arşivi

Atatürk Arşivi, D. No: 16, K. No: 177, D. No: 11, F. No: 1-1.

1.5. Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-36, F: 8258.

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/13-32, F: 10813.

2. Resmî Yayınlar

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi, Matbuat Umum Müdüriyeti, İstanbul 1927.

1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1940.

21 İlkteşrin 1945, Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1945.

22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstanbul 1961.

Ayın Tarihi.

Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık Dergisi.

Belediyeler Dergisi.

Cumhuriyetin 75. Yılında Van, Van Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayını, Ankara 1998.

Cumhuriyetin Yetmişinci Yılında Devlet Su İşleri, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Teknoloji Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Demiryollar Mecmuası.

Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri,

Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952.

Düstur

Güney Doğu, Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

İdare Dergisi.

İstatistik Genel Müdürlüğü, Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950, Ankara 1951.

Karayolları Bülteni, Yıl: 2, S: 20, Haziran 1952.

T.C. Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık Dergisi.

TBMM Kavânin Mecmuası.

TBMM TD.

TBMM ZC.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul 1929.

Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi, 9 Nisan 1957.

Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrin-i Evvel 1927, Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından, Ankara 1927.

Van İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim Tarihi, Van Valiliği Yayını, Van 1999.

Van Vilâyet Salnâmesi, Matbaa-ı Vilâyet, 1315.

3. Yerel ve Ulusal Gazeteler

Akşam

Bitlis

Bugün

Cumhuriyet

Demokrat Ağrı

Dideban

Hürriyet

Son Posta

Ulus

Van

Van Postası

Van Sesi

Vatan

Yeni Adana

Yeni Yurd

Yeşil Bitlis

Zafer

4. Kitap ve Makaleler

“Başvekili Karşılarken”, *Van Sesi*, 24 Eylül 1954.

AK, Bilal, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sağlık Hizmetleri”, *Türkler XVII*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

AKÇADURAK, Zübeyir, “Cumhuriyet Devrinde Türkiye Demiryolları”, *Demiryollar Dergisi*, XXIV/ 294-296, Haziran 1950.

ALPAY, Nuri, “Van ve Van Gölü”, *Zafer*, 15 Mart 1951.

BATU, Salâhattin, *Doğu İlleri Hayvancılığı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1953.

ÇELİK, Celal, “Şehrin Su Davası”, *Van Postası*, 2 Temmuz 1953.

FENİK, Mümtaz Faik, “Van İli Çok Büyük Bir İnkişafın Eşiğinde”, *Zafer*, 26 Eylül 1954.

General Mayewsky, *Van, Bitlis Vilâyetleri Askeri İstatistiği*, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1330.

GÖRÇÜN, Ömer Faruk -Özhan Görçün, *Demiryolu Taşımacılığı*, Beta Yayınları, İstanbul 2010.

İNÖNÜ, İsmet, *Defterler I (1919-1973)*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

KALGAY, Hüseyin, “Fevzipaşa-Ergani-Diyarbakır Hattı Bakır Yolu”, *Demiryollar Dergisi*, XIV/164-165, 29 İlkteşrin 1938.

KALGAY, Yakup, “Trenlerimizi Van Gölünden Nasıl Geçireceğiz?”, *Demiryollar Dergisi*, XXII/ 272-274, Haziran-Ağustos 1948.

KARDAŞ, Abdulaziz, “Uluslararası Bir Proje Olarak Türkiye-İran-Pakistan Demiryolunun Açılması”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:17, 2016, s.197-223.

....., “Bir Karış Fazla Şimendifer” Elazığ-Muş Demiryolunun Yapım Süreci”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S:4, 2019, s.2360-2382.

....., “Cumhuriyet Döneminde Bir Hareketin Son Temsilcisi: Ernis Köy Enstitüsü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:10, S:48, Şubat 2017, s.184-190.

....., “Cumhuriyet Döneminde Bir Modernleşme Hareketi Olarak Siirt Halkevleri ve Halkodaları (1934-1951)”, *Turkish Studies*, C:9, S:7, Yaz 2014, s.411-444.

....., “Demokrat Parti Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları (1950-1958)”, *History Studies*, S:6, 2014, s.149-163.

....., “I. Dünya Savaşı Dönemi’nde Van’ın İşgali ve Kurtuluşu (1915-1918)”, *Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:10, Mart 2015, s.176-192.

....., *Cumhuriyet Dönemi'nde Van Gölü Havzası'nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015.

....., *Osmanlı'dan Cumhuriyete Van'da Madencilik Çalışmaları (1900-1980)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2017.

KIRBAŞLI, Faik, *1920-1972 Döneminde Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Hükümet Politikaları*, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1973.

KÖMÜRCÜOĞLU, Asım, "Van Şehir Planı Raporu", *Arkitekt*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1945, s.27-29.

KUNDAY, Ali İhsan, "Van-Kotur Hattının Düşündürdükleri", *Demiryol Dergisi*, Yıl: 46, S: 550, Kasım 1971.

KUŞÇUOĞLU, Yakup, "Van ve Çevresi", *Arkitekt*, S:1-2, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1945, s.24-26.

LAHN, E., "Van Mıntakası Yer Sarsıntıları Hakkında Not (Temmuz-Kasım 1945)", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1946, S: 35.

OKULLU, Güngör, "Van Gölü", *Pancar Çiftçi Dergisi*, Sene: 18, S: 195, Aralık 1968.

ÖYMEN, Hıfzırahman Raşit, "Yeni Üniversitelerimiz", *Eğitim Hareketleri Dergisi*, Yıl: 1, S: 3, Mart 1955.

ÖZALPER, Mehmet, "Kıbrıs Meselesinin Yerel Basına Yansımaları (1950-1960) Vansesi Gazetesi Örneği", *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 325-346.

ÖZTÜRK, Saygı, "İsmet Paşa'nın Kürt Raporu", Dizi Yazı, *Hürriyet*, 7-10 Eylül 1992.

....., *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.

ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938)*, Ankara 1975.

TAŞMAN, Cevat Eyup, "Van Gölü Civarında Kürzot Petrolü", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1936, S:5.

TOKSOY, Ali Enver, "Doğunun Tarihi Beldesi: Van", *Yarım Ay*, S: 98, 15 Mart 1939, s.18-19.

TUFAN, Halil, "Van'ın Kurtuluşu", *Van Sesi*, 9 Nisan 1949.

TUNCEL, Metin, "Bugünkü Van", *TDV İslâm Ansiklopedisi* C:42, İstanbul 2012, s.510-512.

TÜRK, Cezmi, "Van Zelzelesi", *Bugün*, 25 Aralık 1945.

URAZ, Abdullah, "Doğu'da Bugün Hareketli Bir İş Hayatı Başlamıştır", *Zafer*, 19 Ocak 1959

ÜLKÜMEN, Kemal, "Van Çiftçi Birliğinin Amacı", *Van Sesi*, 22 Şubat 1950.

YEŞİLTUNA, Serap, *Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler*, İleri Yayınları, İstanbul 2007.

YÜCEBAŞ, Ferit, “Millî Şuurun Sağlam Bir Vesikası: Küresünni Türkleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 123, S: 242, Eylül-Ekim 2019, s. 73-88.